

Dva opožděné nekrology (Roger Scruton a Ivo Pondělíček)

Miloš Zapletal

V uplynulých dvou měsících zemřeli dva velcí mužové spjatí s českou kulturou; 20. prosince 2019 to byl Ivo Pondělíček, 12. ledna 2020 jej následoval Roger Scruton. Naše média namnoze mlčela, nebo jenom opakovala holá „fakta“ z wikipedie, podle níž byl Pondělíček v první řadě „autorem kultovní příručky pro dospívající“ (což je nesmysl) a Scruton „typickým představitelem konzervatismu“ (což je tvrzení krajně problematické). Proto následuje několik chaotických poznámek k osvětlení významu obou zesnulých.

Chci se zaměřit na něco důležitého, co oba myslitele navzdory všem zjevným rozdílům spojovalo: byli to intelektuálové mnoha zájmů, teoretických, uměleckých i prakticko-politických, ovšem dominantní význam má jejich práce v oblasti estetiky. Několik málo nekrologů, které jsem zaznamenal, uvádějí Scrutona a Pondělíčka jako odborníky v těch mediálně nejviditelnějších oborech, ale je to právě jejich dílo estetické, které je a zřejmě ještě dlouho bude živé a hořící. Jejich hlasy byly příznačně solitérní, nepopulární, neafirmativní; svědčily o původním myšlení, prorážejícím k Pravdě po nepohodlných, buď dosud nevyšlapaných, nebo už dávno zarostlých stezkách.

Roger Scruton (1944–2020) představuje v estetice 20. a raného 21. století jednu z nejpevnějších a nejvěrohodnějších pozic kritiky postmodernismu i mnohých plodů a tendencí modernistických. Jeho sejetí s českou neoficiální kulturou osmdesátých let i vliv na formování zdejšího pravicového myšlení po roce 1989 komentují a budou komentovat jiní a kompetentnější; já zde chci pouze ve vší stručnosti připomenout hlavní parametry Scrutonova myšlení estetického. Začínal v oblasti estetiky architektury, potýkal se i s problematikami výtvarnými a literárními (viz např. česky vydané knihy *Průvodce inteligentního člověka po moderní kultuře* a *Estetické porozumění*), jeho nejvlastnější doménou však byla estetika hudby. Stěžejní dílo *The Aesthetics of Music* (1997) zatím vyšlo pouze ve slovenském překladu. Z dalších děl o hudbě zmiňme zejména *Understanding Music* (2009) a *The Ring of Truth: The Wisdom of Wagner's Ring of the Nibelung* (2016). Před pěti lety vyšel v českém překladu Scrutonův pozoruhodný román *Zápisky z podzemí*, v němž zpracovává vlastní zážitky z pozdně normalizačního Československa a vyznává se z náklonnosti k české kultuře, mj. i k Janáčkově.

V rámci angloamerické muzikologie – válčované postmoderní, výrazně ideologizovanou „new musicology“ – stál Scruton vědomě na okraji. Zdůrazňoval svézákonný charakter hudby (z něž mu vyplývá dogma tonality) a transcendentální horizont, bez něž ztrácí smysl, i morální dimenzi hudby a každého pravého umění. Z českých estetiků stojí ke Scrutonovi nejbližší Petr Osolsobě (zejm. v knize *Umění a ctnost*). Scrutonovy konzervativní estetické postoje do značné míry korespondují s jeho stanovisky etickými a politickými. Dokumentuje to například tato přednáška a debata s oxfordskými studenty. Scruton byl velmi obezřetný až nevraživý vůči německé filosofii 20. století (včetně Patočky, jehož si ovšem cenil z morálního hlediska). Spjoval ostrovní střízlivou, skeptickou mentalitu s úctou k tradici západní filosofie a obdivem k francouzské kultuře. Byl racionalista a zároveň romantik. Trochu klamal tělem: ač patřil mezi obhájce konzervativních hodnot, měl vystupování gentlemana a mluvil s „received pronunciation“, pocházel z dělnické rodiny a nestyděl se za to. Představuje v tomto ohledu výmluvný příklad sociálního jevu v britské společnosti druhé půle 20. století, jež už v roce 1956 karikoval Angus Wilson v románu *Anglosaský postoj*, a po něm další satirici. Trest Scrutonových estetických názorů podává populárně-naučný, avšak závažný dokument BBC s názvem *Why Beauty Matters?*

Ivo Pondělíček (1928–2019) byl ideálním typem estetika cílícího k obecné teorii umění: pohyboval se stejně suverénně v úvahách o filmu, literatuře i výtvarném umění; jen hudbě se

vyhýbal. Jeho myšlení je jedinečně původní, svérázné, zachycené v textech vysoké literární úrovně. Prvotními impulsy Pondělíčkovy estetiky jsou existencialismus, s nímž se seznamoval už během brněnských studií koncem čtyřicátých let, a surrealismus, k zájmu o nějž ho zřejmě přivedl jeho otec.

Nejznatelnější stopy zanechal v oblasti filmové vědy, patří mezi zakladatele české filmové psychologie (*Psychologie ke vztahu k umění, jmenovitě filmovému*, 1961) a sociologie (*Proměny filmového hlediště v ČSR*, 1969). Během působení na FAMU přispěl k růstu mnoha postav československé nové vlny. Dodnes platnými a fascinujícími jsou dvě jeho díla z šedesátých let, *Bergmanův filosofický film* (1967) a *Fantaskní umění* (1964). Pondělíčkovy zralé estetické myšlení dokumentují zejména svazky esejů *Svět k obrazu svému* (1999) a *Labyrinty duše & bída psychologie* (2016).

V době záplavy a popularity knižních rozhovorů, často jen nestylizovaně zaznamenávajících proud banálních hospodských tlachů, docela zapadla kniha *Outsiderova zpověď* (2007), Pondělíčkovy biografie ve formě rozhovorů s Milošem Šindelářem. *Outsiderova zpověď* je pramen radosti, lék proti zcyničtění a zbanálnění, jedno z nejcennějších děl současného českého písemnictví; v mistrovském a rozkošatělém pojetí daného žánru je srovnatelná se Stravinského *Rozhovory s Robertem Craftem*. Pondělíčkovy výpovědi uchvacují existenciální pravdivostí, některé její momenty se čtenáři vpálí do paměti; nemusí se přitom jednat pouze o svědectví o mezních situacích, jakými jsou klinická smrt nebo infernální bezčasí v mučírně brněnské StB, ale třeba též o nesentimentální lásce k vlastnímu dítěti.

Pondělíček byl v mnoha ohledech typickým středoevropským intelektuálem. Za klíčovou linii své estetiky i svého náhledu na svět považoval groteskno. Groteskní přístup ovšem – na rozdíl od takového Jaroslava Haška – vyvažoval láskyplným a shovívavým pohledem na člověka. Přestože za hlavní východisko své psychologie považoval Freuda a byl mj. blízkým přítelem Milana Kundery, jeho duševní a duchovní svět rozhodně nebyl spoután materialismem, nihilismem nebo scientismem jakéhokoliv druhu, a rovněž mu byl cizí cynismus, jakož i krutost a nedostatek nadhledu; byl otevřený křesťanskému myšlení a křesťanské spiritualitě. Stručná, ale krásná jsou jeho líčení vlastní konverze v prostředí komunistického kriminálu raných padesátých let. Svůj základní životní postoj, sklon a směr – svou existenciálu – Pondělíček vyjádřil slovem „outsider“. Nikdy nebyl členem KSČ a snad z podobných pohnutek jako třeba Jan Zábřana se neangažoval v Chartě 77.

Pro současnou českou estetiku a filmovou vědu Pondělíčkův odchod znamená závazek k péči o jeho odkaz; dodnes – pokud je mi známo – např. nebyla sestavena Pondělíčkovy bibliografie, nebyl sepsán jeho životopis, hodnotná by byla reedice *Bergmanova filosofického filmu*, a stálo by za to, pouvažovat rovněž o výboru z jeho divadelně a filmově-kritických textů.